

DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2024-1-06>

УДК 323.21:351/354

*Тришовський Євген Миколайович,**аспірант**Державного університету «Житомирська політехніка»,**вулиця Чуднівська, 103, м. Житомир, 10005, Україна**e-mail: evgeniy.trysh@gmail.com <https://orcid.org/0009-0009-4095-8938>*

СУТНІСТЬ ТА КРИТЕРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Анотація. Дістав подальшого розвитку понятійно-категорійний апарат дослідження шляхом уточнення змісту поняття соціальна держава як ідеального типу держави, діяльність якої заснована на визнанні, дотриманні та гарантованому захисті політичних та соціально-економічних прав та вищих духовно-моральних цінностей, критеріями якої є демократична організація державної влади, високий моральний рівень громадян і насамперед посадових осіб держави, потужний економічний потенціал, соціально орієнтована структура економіки, правовий розвиток держави, існування громадянського суспільства, яскраво виражена соціальна спрямованість політики держави, наявність у держави соціальних цілей, наявність розвиненого соціального законодавства, закріплення формули «соціальна держава» в конституції країни.

Ключові слова: громадянське суспільство, державна влада, державна політика, соціальна держава, соціальна політика.

Постановка проблеми. Сутність держави як суспільного явища є багатограним стрижнем, який складається з безлічі взаємопов'язаних внутрішніх і зовнішніх сторін, що надають їй якісної визначеності універсальної керуючої системи.

Соціальне призначення держави походить з її сутності. Можна говорити про соціальне призначення держави взагалі, відволікаючись від тих історично тимчасових завдань, які вона вирішувала на тому чи іншому етапі розвитку суспільства. Мислителі різних епох та наукових течій робили спроби визначити соціальне призначення держави на всю її історичну перспективу [1].

Поняття «соціальна держава» інтерпретується як «особливий тип сучасної високорозвиненої держави, в якій забезпечується високий рівень соціальної захищеності всіх громадян за допомогою активної діяльності держави щодо регулювання соціальної, економічної та інших сфер життєдіяльності суспільства, встановлення у ній соціальної справедливості та солідарності. Соціальна держава знаменує високий рівень зближення цілей та гармонізацію відносин державних інститутів та суспільства» [2].

Як цитувати: Тришовський Є. М. Сутність та критерії соціальної держави. *Державне будівництво*. 2024. № 1 (35). С. 76–85. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2024-1-06>

In cites: Tryshnovskiyi, Ie.M. (2024). The essence and criteria of the welfare state. *State Formation*, no. 1 (35), 76–85. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2024-1-06> [in Ukrainian].

© Тришовський Є. М., 2024

[This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Тут же визначено рівні для можливого аналізу поняття соціальної держави – науковий, що передбачає розгляд самої ідеї в історико-філософському осмисленні концепцій; нормативно-правовий, що зводить це поняття в ранг конституційного принципу, необхідно закріпленого в Основному законі держави; емпіричний – як механізм реалізації державної соціальної політики з метою вирішення суспільних проблем, забезпечення своїм громадянам гідного рівня життя [2].

Метою дослідження є обґрунтування сутності та критеріїв соціальної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вихідною методологічною установкою при аналізі поняття «соціальна держава» є міждисциплінарний підхід, оскільки дана дефініція представлена в публічному управлінні, історії, філософії, соціології, юриспруденції, політології, економіці. Слід зазначити ідею соціальної держави Л. фон Штейна, політико-правову доктрину солідаризму Л. Дюги, аналіз соціальної держави з прикладу Німеччини, проведений Х. Ф. Цахером, критерії класифікації соціальної держави, означені К. Еспін-Андерсоном, а також загальнометодологічні роботи Т. Тілтона, Н. Ферніса [3].

Вперше ідея соціальної держави (аналог у західноєвропейській історіографії – welfare state – держава благоденства) отримує своє втілення в роботах німецького історика та економіста Лоренца фон Штейна (1850 р.). «Поява терміна «соціальна держава» фактично ознаменувала визнання природи державності, що змінилася. Дане поняття відобразило перехід від «поліцейської» держави, «держави суспільного договору», «держави як вищої форми влади» до держави, що здійснює соціальні функції» [4].

Наведемо ряд визначень соціальної держави, представлених в українській науковій літературі щодо проблеми. «Соціальною може вважатися правова, демократична держава, здатна забезпечити гідний рівень життя своїх громадян на основі високорозвиненої соціально орієнтованої ринкової економіки» [5]; О. З. Панкевич визначає соціальну державу як «засновану на перерозподілі матеріальних благ суспільно-інституційну систему для досягнення кожним громадянином гідного рівня життя, згладжування соціальної нерівності та допомоги нужденним верствам населення. Соціальна держава є одночасно історичним етапом розвитку суспільства (початок європейської індустріальної епохи), а також компромісним вирішенням класового конфлікту» [6]; В. В. Москаленко зазначає: «Соціальна держава базується на принципі соціальної справедливості розподілу благ серед населення. Кожна демократична держава прагне стати соціальною» [7].

В. Г. Гуцель вказує, що головним призначенням держави є служіння суспільству, отже, соціальна держава – це така держава, яка «... бере на себе відповідальність за добробут громадян, забезпечує доступність соціальної підтримки всім членам суспільства, створює державні системи соціального забезпечення та соціального захисту, вводить бюджетне фінансування

соціальних програм та нові механізми соціальної політики у вигляді державного соціального страхування, стає домінуючим суб'єктом соціальних функцій у суспільстві» [8].

Виклад основного матеріалу. Провівши аналіз безлічі ідей та понять «соціальної держави» можна зазначити, як найбільш відповідну сучасним очікуванням та адекватну сучасним викликам дефініцію: соціальна держава – це ідеальний тип держави, діяльність якої заснована на визнанні, дотриманні та гарантованому захисті політичних та соціально-економічних прав та вищих духовно-моральних цінностей. Головне завдання такої держави – створення необхідних та достатніх політичних, соціально-економічних та духовно-моральних умов для гідного життя людини, вільного та всебічного розвитку особистості.

Узагальнення визначень соціальної держави дозволило зробити висновок, що це високорозвинена держава, в якій зберігається гідний рівень соціальної захищеності всіх громадян щодо врегулювання соціальної, економічної, політичної та інших сфер життєдіяльності, встановлення в ньому миру, справедливості та солідарності.

Систематизація визначень поняття «соціальна держава» дозволяє виділити основні категорії, що характеризують її, які представлені на рис. 1.

Як бачимо, основний зміст поняття «соціальна держава» зазнає змін в історії соціально-гуманітарного знання та в практиці реалізації моделей соціальної держави; з теоретичного концепту втілюється у конкретні функції, принципи та механізми державної політики у соціальній сфері в умовах нової реальності.

Генеza соціальних якостей держави демонструє, що явище «соціальна держава» сягає витокami в Середньовіччя, де соціальна політика держави будувалася на чотирьох інститутах (родина, церква, корпорація та монарх). З розвитком промисловості та торгівлі, спеціалізацією виробництва, появою та розвитком товарно-грошових відносин, посиленням боротьби за соціальні зміни, соціальна держава також зазнає змін, якісно змінює державні підходи до соціального забезпечення своїх громадян (таблиця 1).

Не існує одного індикатора, за яким можна характеризувати ту чи іншу державу як соціальну, таких індикаторів кілька, і лише при зведенні їх воєдино та прив'язці до чітких критеріїв стає можливою ідентифікація та формулювання критеріїв та основних ознак соціальної держави (таблиця 2).

Систематизація критеріїв та основних ознак соціальної держави дозволяє відзначити головні ознаки: визнання народу джерелом влади, носієм суверенітету; наявність стандартів громадянського суспільства; соціальна захищеність; соціально орієнтована політика; розвиток економічної бази; обов'язковий елемент соціальної держави – парламентаризм.

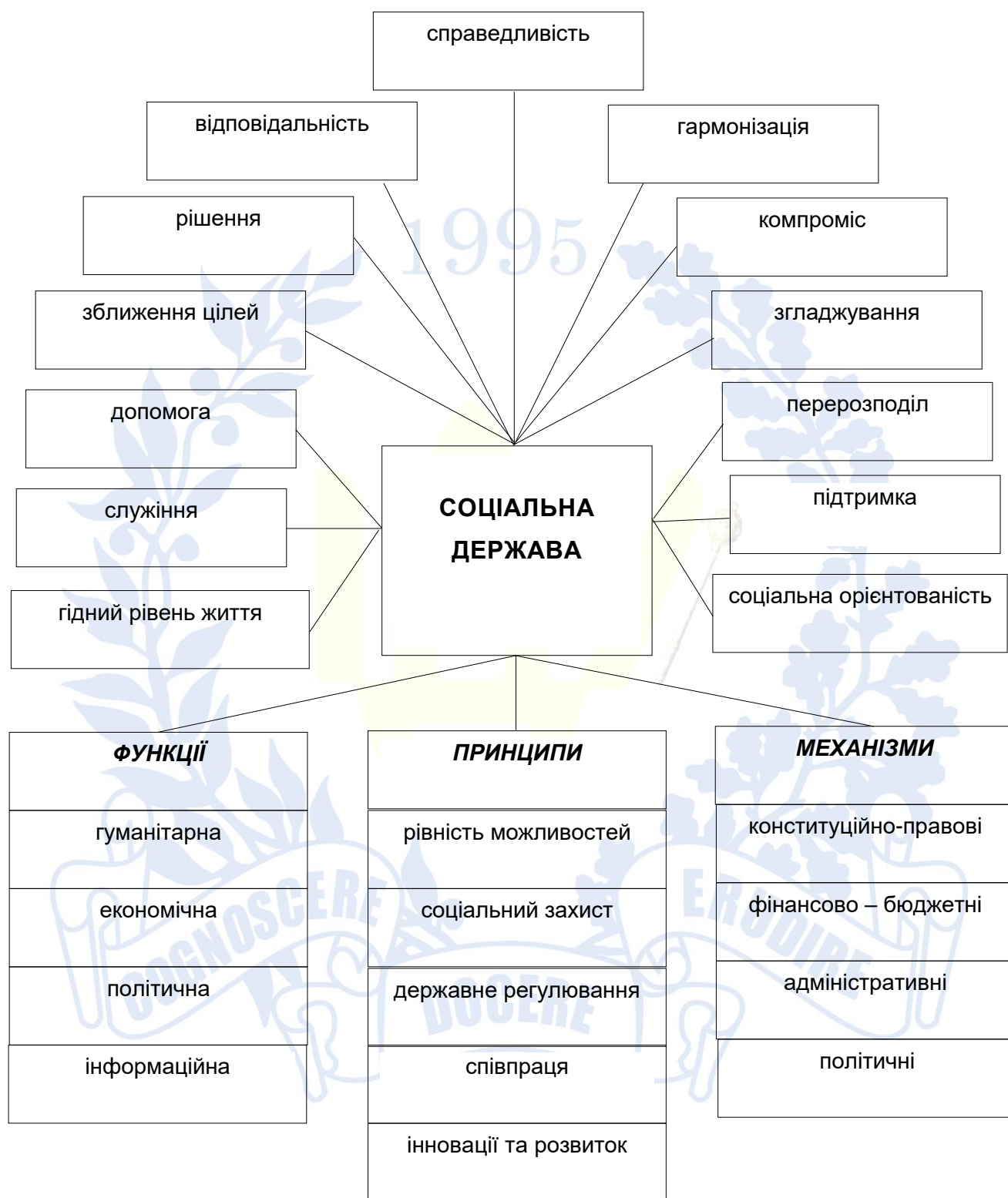

Рисунок 1 – Категорії та основні елементи соціальної держави
 Figure 1 – Categories and main elements of the welfare state

Таблиця 1 – Хронологія розвитку соціальних якостей держави
Table 1 – Chronology of the development of social qualities of the state

Часовий період Time period	Етап розвитку The stage of development	Передумови розвитку, характеристика процесів Prerequisites for development, characterization of processes
Середньовіччя	Розвиток елементів соціальної політики	Базові інститути (родина, церква, корпорація, монарх) виконують функції соціальної політики
Початок XVI ст. – по середину XIX ст.	«Соціальна пустеля» та закладання основ нової соціальної держави	Індустріалізація, бюрократизація, демократизація та капіталізм стали причиною ерозії традиційних інституцій. Масова пауперизація населення, репресивна практика вирішення соціальних питань
3 середини XIX ст.	Гуманізація державної політики	Розвиток робочого руху – головного чинника соціалізації держави, проведення соціальних реформ
	Англія	Обмеження та скасування дитячої праці: скорочення робочого дня
	Німеччина Франція	Реформа соціального законодавства
	США Австралія	Скорочення робочого дня; остаточне скасування дитячої праці
XX століття (перша третина)	Радикалізм соціальних реформ Норвегія, СРСР, США, Франція, Швеція та ін.	На тлі загрози всесвітній соціалістичній революції - лавиноподібне ухвалення соціальних законів, принципів соціальної держави. Соціальне законодавство почало чинити сильний вплив на правовий зміст усієї нормативної бази держави.
з 1930 року	Правова соціальна держава	Введення поняття «Соціальна правова держава»: – визначило нові соціальні якості держави; – закріпило засади природних соціальних прав людини; – стало опосередковуючим ланкою між сукупністю правий і обов'язків; – набуло специфічної функції реального забезпечення формальної рівності людей.
Післявоєнний період	Світанок цінностей соціальної держави на Заході	Включення статей про соціальну державу до конституції; прагнення будівництва держави загального благоденства.
Кінець 50-х – сер.80-х років	Держава загального благоденства	Домінування функції забезпечення найвищого рівня життя всіх членів суспільства. Період максимального розвитку страхових засад, визначальним став принцип солідарності. Юридичне закріплення у Європейській хартії. Хартія основних соціальних прав трудящих, Протоколи та угоди про соціальну політику.
Кінець 80-х років	Підрив системи соціального захисту	Критика теоретичних та ідеологічних засад держави загального благоденства. Абсолютизація громадянських прав і свобод. Пріоритет принципу відшкодування збитків над принципом солідарності.
Із середини 90-х років	Період ліберальної соціальної держави	Складаються нові уявлення про соціальну державу як механізм зняття протиріч між законами ринку та соціальними ідеями; соціальне забезпечення здійснюється за залишковим принципом.
XXI століття	Нова соціальна політика	Перехід до інноваційної стадії економічного розвитку. Посилення у конституції положень про соціальну державу, закріплення правових та юридичних гарантій у сфері соціальної політики: пенсійного забезпечення; соціального страхування; соціальної підтримки громадян (гарантована та адресна); індексації соціальної допомоги). Серед пріоритетів – розвиток людського капіталу.

Таблиця 2 – Критерії та основні ознаки соціальної держави
Table 2 – Criteria and main features of the welfare state

Критерії соціальної держави Criteria for a welfare state	Основні ознаки Main features
Демократична організація державної влади	Визнання народу джерелом влади, носієм суверенітету.
Високий моральний рівень громадян і насамперед посадових осіб держави	Ідеали добра, які проповідують основні релігії світу, визнані більшістю народу, готового прийняти їх за основу морального стандарту громадянського суспільства.
Потужний економічний потенціал	Дозволяє здійснювати заходи щодо перерозподілу доходів, не обмежуючи суттєво положення власників.
Соціально орієнтована структура економіки	Виявляється у існуванні різних форм власності зі значною часткою власності держави у потрібних галузях господарства.
Правовий розвиток держави	Наявність у нього якостей правової держави.
Існування громадянського суспільства	Держава виступає інструментом проведення соціально орієнтованої політики
Яскраво виражена соціальна спрямованість політики держави	Виявляється у розробці різноманітних соціальних програм та пріоритетності їх реалізації.
Наявність у держави соціальних цілей	Встановлення загального блага, утвердження у суспільстві соціальної справедливості, забезпечення кожному громадянину: гідних умов; соціальної захищеності; рівних стартових можливостей для самореалізації особистості.
Наявність розвиненого соціального законодавства	Відображення соціальних відносин у країні в законодавстві всіх рівнів.
Закріплення формули «соціальна держава» в конституції країни.	Відображення формули та механізмів її реалізації в Основному законі держави.

Природа, цілі та завдання соціальної держави реалізуються через її функції, які є основними напрямками її діяльності, становлять зміст та принципи соціальної політики. Принципи державної політики у соціальній сфері включають: рівність можливостей: держава повинна забезпечувати рівні можливості для всіх громадян у доступі до освіти, охорони здоров'я, житла, праці та інших соціальних благ; соціальний захист: держава повинна забезпечувати соціальний захист найбільш уразливих верств населення, таких як пенсіонери, інваліди, безробітні, малозабезпечені сім'ї та діти; державне регулювання: держава має регулювати соціальну сферу, щоб забезпечити її ефективне функціонування та запобігти негативним наслідкам для суспільства; співробітництво з громадськістю: держава має співпрацювати з громадськістю та некомерційними організаціями для вирішення соціальних проблем та покращення якості життя громадян; інновації та розвиток: держава має стимулювати інновації та розвиток у соціальній сфері, щоб забезпечити більш ефективне та якісне надання соціальних послуг.

Нам бачиться наступний зміст інформаційної функції соціальної політики – соціальна держава гарантує громадянам рівний доступ до Інтернет-ресурсів, зберігає населення від деградації трудової діяльності, пов'язаної з низьким рівнем цифрових компетенцій, забезпечує постійне підвищення рівня цифрової

взаємодії між органами державної влади, громадянами, організаціями та іншими суб'єктами економіки. З переходом до інформатизації суспільства вносяться зміни до розуміння місця комунікації, політичного простору, що відбувається дуже інтенсивно. Особливо складне становище у плані спостерігається не у демократичних і індустріально розвинених суспільствах, а країнах, що у стадії становлення, так як набирає чинності політична альтернатива – медіакратія. Непропорційне поєднання ідеологічних і позаідеологічних способів символізації, що формується в подібній ситуації, створює додаткові складності в організації інформаційного простору політики і перетворює політичну еліту на практично безконтрольного власника публічної інформації, а, отже, і безальтернативне джерело проектування політичного майбутнього країни, а також рівня.

Сучасна інформаційна парадигма розкривається через такі ще не всім відомі і не до кінця вивчені поняття, як антикрихкість, ноосфера, холономність, синергетизм, креативність, імовірність, релятивізм, хаотизм, динамізм. Враховуючи об'єктивно обумовлений соціальний характер інформації, необхідно не лише визнати соціально-рольову сутність інформаціології, а й розвивати як галузь наукового знання соціальну digital-компетенцію. Крім того, роль та значущість інформаційних технологій особливо яскраво виявилася в період вимушених обмежень, пов'язаних з пандемією, що охопила у 2020 році практично весь світ. Щоб зупинити експоненційне поширення хвороби, уряди багатьох країн світу, пішли на жорсткі обмеження. Масово підприємства, установи, організації зупинилися або перейшли на віддалений режим роботи. Загалом обмеження торкнулися близько третини населення Землі. Саме життя показало наскільки важливо швидко і енергійно використовувати широкі можливості цифровізації – не лише у бізнесі, а й у сфері державних послуг, в освіті, медицині та у всіх сферах повсякденного життя людини. Для мобілізації громадянського суспільства в кризових ситуаціях лідерами в галузі кризових інновацій було запропоновано впровадження та широке застосування цифрових інструментів (рис. 2).

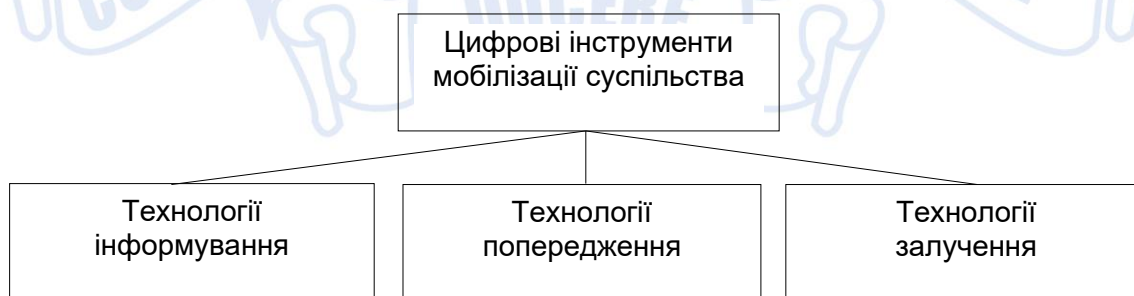

Рисунок 2 – Цифрові інструменти мобілізації суспільства за умов пандемії
Figure 2 – Digital tools for mobilizing society in a pandemic

Наведені технології націлені в першу чергу на надання загальної інформаційної картини, по-друге прагнуть передати інформацію, яка може бути важливою конкретним користувачам для підвищення рівня їхньої особистої безпеки, і по-третє, рекомендують конкретні кроки для зниження рівня ризику та пропонують користувачам активні форми участі у реагуванні на кризи через цифрові механізми мобілізації їх ресурсів.

У реакції на пандемію коронавірусної інфекції державні структури у багатьох країнах світу досить оперативно розпочали використання різних інструментів не тільки для збирання інформації, а й координації взаємодопомоги на всіх рівнях. Безумовно дана проблематика потребує подальшого опрацювання, проте викладений підхід про коригування переліку функцій соціальної держави в умовах нової реальності не викликає сумнівів, їх має бути 4: гуманітарна, економічна, політична, інформаційна.

Соціальна держава - складний феномен, мозаїчний та суперечливий, багаторівневий як у питаннях реалізації, так і оцінки результативності, чому існують розбіжності у рекомендаціях. Соціальну державу можна поділити за видами з урахуванням різних специфік. Варіантів подібної класифікації безліч, але не одна з них не є повною. Розглянувши далеко ще не повну типологію моделей, можна дійти висновку, що розвиток соціальної держави має такі ключові завдання: згладжування майнової нерівності, зниження ризику довгострокової втрати прибутку і страхування від суспільних ризиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабкін В. Д. Від правової до соціально-правової держави. *Правова держава*. 2001. Вип. 12. С. 270–281.
2. Барабаш Ю. Г. Дихотомія правової, демократичної та соціальної державності – тонка грань українського конституціоналізму. *Право України*. 2010. № 7. С. 24–32.
3. Загальна теорія держави і права : підручник / За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
4. Яковюк І. В. Соціальна держава: до визначення змісту поняття. *Вісник академії правових наук України*. № 3 (26). С. 37–47.
5. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 453 с.
6. Панкевич О. З. Соціальна держава та права людини «другого покоління» (загальнотеоретичне дослідження). Львів : Астрон, 2006. Вип. 11. С. 132–136.
7. Москаленко В. В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. *Наукові записки НаУКМА*. 2003. Т. 21. С. 41–44.
8. Гуцель В. Г. Особливості реалізації соціальної функції держав-членів ЄС в умовах розбудови соціального співтовариства ЄС. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2004. Вип. 8. С. 158–167.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2024 р.

Стаття рекомендована до друку 20.03.2024 р.

Tryshnovskiy Ie. M.,

graduate student of Zhytomyr Polytechnic State University,

103 Chudnivska Street, Zhytomyr, 10005, Ukraine

e-mail: evgeniy.trysh@gmail.com <https://orcid.org/0009-0009-4095-8938>

THE ESSENCE AND CRITERIA OF THE WELFARE STATE

Annotation. The conceptual and categorical apparatus of the study was further developed by clarifying the meaning of the concept of the social state as an ideal type of state, the activity of which is based on the recognition, observance and guaranteed protection of political and socio-economic rights and higher spiritual and moral values, the criteria of which are the democratic organization of state power, high moral level of citizens and, first of all, state officials, powerful economic potential, socially oriented structure of the economy, legal development of the state, the existence of civil society, a pronounced social orientation of state policy, the presence of social goals in the state, the presence of developed social legislation, consolidation of the formula "social state » in the country's constitution.

The generalization of the definitions of the social state made it possible to conclude that it is a highly developed state in which a decent level of social security of all citizens is maintained in relation to the regulation of social, economic, political and other spheres of life, the establishment of peace, justice and solidarity in it.

The basic meaning of the concept of "social state" undergoes changes in the history of social and humanitarian knowledge and in the practice of implementation of social state models; from a theoretical concept is translated into specific functions, principles and mechanisms of state policy in the social sphere in the conditions of the new reality.

The genesis of the social qualities of the state demonstrates that the "welfare state" phenomenon dates back to the Middle Ages, where the state's social policy was based on four institutions (the family, the church, the corporation, and the monarch). With the development of industry and trade, the specialization of production, the emergence and development of commodity-money relations, the strengthening of the struggle for social changes, the welfare state is also undergoing changes, qualitatively changing state approaches to the social security of its citizens.

The systematization of the criteria and main features of the social state allows us to note the main features: recognition of the people as the source of power, the bearer of sovereignty; availability of civil society standards; social security; socially oriented policy; development of the economic base; mandatory element of the welfare state is parliamentarism.

The nature, goals and objectives of the welfare state are realized through its functions, which are the main directions of its activity, constitute the content and principles of social policy. The principles of state policy in the social sphere include: equality of opportunities: the state must provide equal opportunities for all citizens in access to education, health care, housing, work and other social benefits; social protection: the state must provide social protection for the most vulnerable sections of the population, such as pensioners, the disabled, the unemployed, low-income families and children; state regulation: the state must regulate the social sphere to ensure its effective functioning and prevent negative consequences for society; cooperation with the public: the state should cooperate with the public and non-profit organizations to solve social problems and improve the quality of life of citizens; innovation and development: the state should stimulate innovation and development in the social sphere to ensure more efficient and high-quality provision of social services.

Keywords: *civil society, state power, state policy, welfare state, social policy.*

REFERENCES

1. Babkin, V.D. (2001) From legal to socio-legal state. *Pravova derzhava, vol. 12, 270–281.*
2. Barabash, Yu.G. (2010) The dichotomy of legal, democratic and social statehood is a fine line of Ukrainian constitutionalism, *Pravo Ukrayiny, vol. 7, 24–32.*

3. General theory of the state and law (2009) Pidruchnyk / Za red. M.V. Tsvika, O.V. Petryshyna, Pravo, Kharkiv, Ukraine.

4. Yakovyuk, I.V. (2001) Social state: to define the meaning of the concept, *Visnyk akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny*, vol. 3 (26), 37–47.

5. Skrypniuk, O.V. (2000) Social, legal state in Ukraine: problems of theory and practice. To the 10th anniversary of Ukraine's independence, In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrayiny, Kyiv, Ukraine.

6. Pankevich, O.Z. (2006) Social state and human rights of the "second generation" (general theoretical study). L'viv: Astron, Vol. 11, pp. 132-136.

7. Moskalenko, V.V. (2003) The essence of social protection and its place in the policy of the social state. *Naukovi zapysky NaUKMA*, vol. 21, 41–44.

8. Hutsel, V.G. (2004) Peculiarities of implementation of the social function of the EU member states in the conditions of the development of the EU social community. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovryaduvannya*, vol. 8, 158–167.

The article was received by the editors 15.02.2024.

The article is recommended for printing 20.03.2024.

